

Elzas, Vogezen en Jura

- ▶ Ontdek moderne kunst onder een bijzondere hoed in Centre Pompidou-Metz
- ▶ Beleef Place Stanislas in Nancy waar gouden tijden blijven schitteren
- ▶ Bezoek de mooiste wijndorpen van de Elzas langs de Route des Vins
- ▶ Bekijk oude kunst in het Musée Unterlinden, in het hart van Colmar
- ▶ Bewonder het bijzonderste ontwerp van Le Corbusier: de kapel van Ronchamp
- ▶ Ervaar de vallei van de Loue met fraai gelegen stadjes en dorpen aan de rivier

Inhoud

- 7 Kaarten en plattegronden
- 9 Woord vooraf
- 1 11 Elzas, Vogezen, Jura: een verdieping**
 - 12 Geologie
 - 14 Klimaat
 - 14 Economie
 - 16 Bevolking
 - 17 Eten en drinken
- 2 27 Geschiedenis**
 - 28 Galliërs en Franken
 - 29 Gestage opmars van het Franse koninkrijk
 - 34 De Franse Republiek
- 3 41 Kunst en cultuur**
 - 42 Bouwkunst
 - 47 Beeldende kunst
 - 48 Aardewerk
 - 51 Glaskunst
- 4 53 Lotharingen: Maas, Meurthe en Moezel**
 - 55 Verdun
 - 64 Metz
 - 70 Omgeving Metz
 - 72 Tussen Metz en Nancy
 - 76 Nancy
 - 86 Lunéville
 - 89 Sarrebourg
- 91 Sarreguémines en Pays de Bitche
- 95 Tips en adressen
- 5 101 Vogezen**
 - 102 Heuvelgebied tussen Domrémy en Épinal
 - 106 Épinal
 - 107 Les Ballons des Vosges
 - 113 Tips en adressen
- 6 117 Bas-Rhin**
 - 118 Straatsburg
 - 135 Les Vosges du Nord
 - 139 Noord-Elzas
 - 148 Route des Vins d'Alsace
 - 160 Tips en adressen
- 7 167 Haut-Rhin**
 - 169 Colmar
 - 175 Route des Vins d'Alsace
 - 186 Mulhouse
 - 192 Sundgau
 - 194 Tips en adressen
- 8 199 Belfort en Haute-Saône**
 - 200 Territoire de Belfort
 - 205 Noordelijke Jura
 - 206 Zuidelijke Vogezen
 - 214 Vesoul
 - 215 Saônevallei
 - 224 Vallei van de Ognon
 - 227 Tips en adressen

Woord vooraf

Het noordoosten van Frankrijk is een gebied waar het toerisme over het algemeen niet de boventoon voert, maar waar wel heel veel te zien is. Er is veel ruimte en natuur, er zijn genoeg bezienswaardigheden en dat allemaal ook nog eens zo dicht bij huis. Ideaal voor een lang weekend, een weekje tussendoor, een citytrip, maar ook voor een lange zomervakantie. Hier worden geen discussies gevoerd over hoe het toerisme het beste ingedamd kan worden, hier zijn geen wachtrijen, geen bussen vol toeristen die alleen maar uit zijn op de leukste selfie, maar wel ruimte, heerlijk – niet aan de toeristen aangepast – eten tegen normale prijzen en natuurlijk veel lokale wijnen en kazen om te proeven en te leren kennen.

De variatie in landschappen is enorm: van de vlakke van de Elzas tot de toppen van de Vogezen en de Jura. Water in de vorm van rivieren (Maas, Moezel, Saône, Doubs), meren en watervallen. De culturele verschillen in het gebied zijn historisch gezien groot en dat zie je nog steeds in de architectuur, de keuken en de wijntraditie. In de Elzas is de Duitse oorsprong onmiskenbaar. Doordat de Elzas als Frans gebied niet stelselmatig gebombardeed is in de Tweede Wereldoorlog, zijn hier nog prachtig bewaarde Duitse stadscentra. Na de Eerste Wereldoorlog, *la Grande Guerre*, was het hele gebied Frans geworden, maar daar ging een gruwelijke strijd aan vooraf. In de Franche-Comté zie je op veel plekken nog de getuigen van de gemeenschappelijke geschiedenis van Bourgondië en de Nederlanden in de vorm van standbeelden, kunstvoorwerpen en gebouwen. Door vererving is er zelfs een link met de Nederlandse Oranjes.

We hebben geprobeerd in deze gids een overzicht te geven van al het moois dat er in het noordoosten van Frankrijk te zien is, met extra nadruk op alles wat er voor ons uitspringt en met veel achtergrondinformatie. We hopen dat je er net zo van geniet als wij.

Angela Heetvelt en Hans Pijnenburg

Elzas, Vogezen, Jura: een verdieping

Als Duitser geboren worden en als Fransman opgroeien. Dat overkwam veel bewoners van de Elzas en Lotharingen, onder wie Albert Schweitzer. Hij staat daarmee symbool voor het feit dat het noordoosten van Frankrijk eeuwenlang speelbal is geweest van de strijd tussen Duitsers, Fransen en Habsburgers. Ook het omgekeerde gebeurde: als Fransman geboren worden, Duits opgroeien en vervolgens weer de Franse identiteit opgelegd krijgen. Maar behalve veel ellende bracht het eindeloze touwtrekken een enorme verscheidenheid in gebruiken, architectuur en eetgewoonten die dit gebied zo interessant maken. Voeg daar de variëteit aan landschappen aan toe – twee gebergteketens en meerdere vlaktes – en je hebt een streek waar veel te ontdekken valt.

< Straatsburg bij restaurant La Corde à Linge.

Vanaf het terras van het Fort de Joux (Doubs) is de plooiing van de aardkorst goed te zien. Tussen de rots met het Fort de Joux en de rots met het fort op de achtergrond loopt een cluse.

GEOLOGIE

Miljoenen jaren geologische geschiedenis hebben gezorgd voor de grote verscheidenheid aan landschappen in het noordoosten van Frankrijk. Ongeveer 200 miljoen jaar geleden lag het gebied nog in zee, de ondiepe Tethyszee (maximaal 200 m) tussen de Euraziatische en de Afrikaanse aardschol. Waar nu de Vogezen liggen, had deze zee een ondergrond van de harde, niet-waterdoorlatende steensoorten graniet en gneis. Waar nu de Jura is, bestond de bodem uit kalkhoudende zandsteen. De zee zette op die bodem een laag zout af met daarbovenop mergel en kalk.

De Alpen ontstonden later, 60 miljoen jaar geleden. In reactie daarop kwam het massief van de Vogezen en het Zwarte Woud langzaam omhoog. Het middenstuk van het plateau daalde later weer. Hier vond de Rijn zijn weg en ontstond de vlakte van de Elzas. De voor wijnbouw uitstekende huidige bodemlaag van grind, kiezels en grof zand is een resultaat van afzettingen in de ijstijd, omgewoeld door de Rijn.

Vogezen en Jura waren wel 60.000 jaar lang met ijs bedekt. Het ijs bewoog, smolt, groeide weer aan en smolt weer. Daarbij liet het diepe sporen achter in het landschap, want het schoof aarde, rotsen en stenen voor zich uit, met als resultaat middelgebergten. De Vogezen hebben er hun afgeronde top-

pen – in het Frans *ballons* genoemd – en hun bergmeren aan te danken. De hoogste top is hier de Grand Ballon (1424 m).

Het resultaat voor de Jura is een middelgebergte, dat aan de westkant terrasvormig is opgebouwd en aan de oostkant met een hoge, steile wand naar het Zwitserse Mittelland afdaalt. De hoogste top van de Franse Jura ligt in het zuidwesten: de Crêt de la Neige (1723 m).

Behalve via bergpassen hebben de lengtedalen verbinding door enkele *cluses*, smalle dwarsdalen die meestal door een rivier zijn uitgesleten.

Karstverschijnselen

Kalk lost gemakkelijk op in water en dat heeft in de Jura, die bijna uitsluitend uit kalksteen bestaat, gezorgd voor allerlei typische verschijningsvormen: karstverschijnselen. Het regenwater trekt snel weg in de kalkbodem en vormt op veel plekken onderaardse rivieren. Een gat waar een rivier ineens in verdwijnt, een zogeheten ponoor (*perte*), ontstaat meestal door het oplossen en instorten van kalksteen in de ondergrond. Soms heeft het water alleen maar de kalk opgelost, maar vond het geen weg naar beneden. In zo'n geval is een *doline* ontstaan, een trechtervormige kuil gevuld met regenwater.

In de loop van de tijd hebben de rivieren steeds nieuwe beddingen gemaakt doordat de kalkrijke formaties waar ze doorheen stroomden, verder oplossen en de overige gesteenten erodeerden. De rivieren komen weer tevoorschijn door een karstbron (*résurgence*), vaak vergezeld van reeksen watervallen.

De westkant van de Jura bestaat uit verschillende plateaus: het is een gigantische trap, waarbij elke trede een ander, hogergelegen plateau vormt. De rivieren gaan ergens op een plateau ondergronds en komen in de verticale rotswand aan het einde van de trede eronder naar buiten. Miljoenen jaren van erosie door het rivierwater hebben ervoor gezorgd dat de rivierdalen diepe kloven hebben gevormd in het plateau erboven. Zo'n kloof heet een *reculée*: een diepe, doodlopende vallei met bijna loodrechte wanden.

De grotten in de Jura zijn veelal ontstaan door een combinatie van onderaardse rivieren en flinke spleten in de kalksteen. De plafonds van die grotten zijn meestal niet waterdicht en hebben eeuwenlang regenwater doorgelaten. Op weg naar de onderliggende grot nam dat regenwater kalk en andere mineralen op, vooral ijzer. Elke grot heeft zo afzettingen gekregen in de kleuren van de erboven liggende steenformaties. De vorm van die afzettingen wordt bepaald door de vorm en grootte van het gat waar het water doorheen kan sijpelen en door de hoeveelheid opgeloste mineralen. Langs de rotswanden ontstaan meestal draperieën, terwijl in het midden van het plafond stalactieten en stalagmieten ontstaan. Zware druppels vallen eerder naar beneden dan lichte druppels. Bij zware druppels zijn de stalagmieten (de staande zuilen) groter dan de stalactieten (de hangende zuilen).

GALLIËRS EN FRANKEN

Keltische volkeren begonnen rond 1500 v.Chr. met hun tochten vanuit de Kaukasus naar het westen. In de 6de tot de 4de eeuw v.Chr. bereikten ze het huidige noordoosten van Frankrijk. Germaanse volkeren rukten in de 3de eeuw v.Chr. op naar het westen. De Galliërs – de naam voor de Keltische volkeren ten westen van de Rijn – verschansten zich achter muren, zoals de Mur Païen op de Mont Sainte-Odile.

Romeinse tijd

In 58 v.Chr. vond de eerste slag tussen Germaanse en Romaanse volkeren plaats, ten westen van Mulhouse, ergens tussen Pfastatt en Cernay. Julius Caesar deed er zelf verslag van in *De Bello Gallico*. Heel Noordoost-Frankrijk werd Romeins. De Pax Romana betekende ook voor deze streek een lange periode van welvaart. De Romeinen voerden bijvoorbeeld de wijnbouw in. In de 3de eeuw kwam een eind aan de rust, toen de eerste invallen van Germaanse volkeren begonnen. Na de terugtrekking van het Romeinse leger in 405 begon de grootschalige intocht van Germanen; de Franken gaven hun naam aan het land dat ze hadden veroverd (Frankrijk), maar ze namen de Romaanse taal van de oorspronkelijke, geromaniseerde, Keltische bevolking over. In 496 bekeerde de Frankische koning Clovis zich tot het christendom en daarmee werd het Latijn de taal van Kerk, wetenschap en politiek.

Het lot van het rijk van Karel de Grote

In het jaar 800 liet de Frankische koning Karel de Grote zich in Rome tot keizer kronen van zo ongeveer heel Europa. Noordoost-Frankrijk lag bijna in het midden van zijn enorme rijk. Het werd na zijn dood verdeeld over zijn kleinzonen. De oudste kleinzoon, Lotharius, wilde in zijn eentje keizer blijven. Zijn broers moesten zijn vazallen worden. Die twee jongere broers,

Lodewijk en Karel, spanden samen om wel koning van hun gebied te blijven. Uiteindelijk kwamen de drie broers tot een vergelijk dat bezegeld werd in het Verdrag van Verdun: Lodewijk ('de Duitser') kreeg het oosten, Lotharius het midden en Karel ('de Kale') het westen.

Het middenrijk strekte zich uit van het huidige Nederland tot Noord-Italië en van de Rhône tot de Rijn. Na de dood van Lotharius werd het onder zijn zonen verdeeld: Noord-Italië ging naar Lodewijk, Bour-

De modern geoutilleerde Bibliothèque Humaniste in Sélestat, met een enorme collectie 16de-eeuwse humanistische geschriften.

GEBORTE VAN HET FRANS EN HET DUIJS

De samenzwering van Karel de Kale en Lodewijk de Duitser betekende ook de officiële geboorte van het Frans. In 842 zwoeren zij en hun soldaten trouw aan elkaar. Lodewijk deed dat in het Oudfrans en Karel in het Oudduits. Opmerkelijk is dat dit voor het eerst niet in het Latijn gebeurde, maar in de volkstalen. Het geeft aan dat het Latijn, de officiële taal, eigenlijk niet meer begrepen werd door het volk en dat de Franken ten westen van de Rijn en die ten oosten ook taalkundig uit elkaar waren gegroeid. De teksten zijn bekend als de Ede van Straatsburg.

Na het Verdrag van Meerssen kwam de grens tussen het Westrijk en het Middenrijk midden in Lotharingen te liggen, over de hoogste toppen van de Vogezen. De streek tussen de Rijn en de Vogezen werd in de loop der tijd Duitstalig. Enkele kleine valleien wisten zich te onttrekken aan de germanisering: het Pays Welche en de Vallei van de Bruche.

gondië naar Karel en Lotharius II kreeg de rest: Lotharingia. Later werd Lotharingia verdeeld tussen het Franse koninkrijk en het Heilige Roomse Rijk (Duitsland). Als grens golden de Maas en de Saône.

Het oostelijke rijk, de huidige Elzas, hoorde dus bij het (Duitse) Heilige Roomse Rijk. Voor de regio betekende dit een lange periode van groei. In 1354 verenigden tien steden van de Elzas zich tot een stedenbond, de Decapolis. Dat waren Haguenau, Colmar, Wissembourg, Turckheim, Obernai, Kaysersberg, Rosheim, Munster, Sélestat en Mulhouse. Ze werden 'vrije rijkssteden' met een nauwe samenwerking.

Van het oorspronkelijke rijk van Lotharius II was na diverse splitsingen en annexaties na enkele generaties nog slechts een gedeelte in handen van de hertogen van Lotharingen. Vooral de machtige hertogen van Bourgondië, die in de 14de en 15de eeuw zowel Bourgondië als Vlaanderen in hun bezit hadden, deden diverse pogingen het daartussen liggende Lotharingen te veroveren. Dat lukte Karel de Stoute in 1476, maar uiteindelijk verviel Metz aan het Franse koninkrijk. De rest van Lotharingen volgde in 1766.

GESTAGE OPMARS VAN HET FRANSE KONINKRIJK

Aan het begin van de 15de eeuw vatte het idee post dat de mens het centrum van de wereld is. Alles wat de ontwikkeling van zijn geest in de weg staat, moet verworpen worden. Deze manier van denken maakte de weg vrij voor de Reformatie. De humanisten – degenen die de mens centraal zetten – grepen terug op teksten uit de oudheid. Ze verwierpen de dogma's van de Kerk, maar waren wel geïnteresseerd in de oude originele teksten van de Bijbel. De bekendste humanist is ongetwijfeld Erasmus. In de Elzas zijn Geiler, Brant en Wickram bekende namen. Menig straatnaambord vermeldt hun namen.

Lotharingen: Maas, Meurthe en Moezel

Nancy, Metz en Verdun zijn de bekendste attracties van Lorraine, oftewel: Lotharingen. De art nouveau is bij uitstek een karakteristiek van Nancy; op het centrale plein lijken oude Franse monarchieën nooit verdwenen. In Metz staat een glanzende gotische kerk en sinds 2010 een van de opvallendste moderne-kunsttempels van het land: het Centre Pompidou-Metz. In en rond Verdun liggen de talloze sporen van de Eerste Wereldoorlog. Voor de eeuwherdenkingen van de Grande Guerre, tussen 2014 en 2018, zijn veel oorlogslocaties heringericht. Tussen deze drie steden, in dit land van de rivieren Maas, Meurthe en Moezel, verdienen tal van tuinen en kastelen een bezoek. Vooral in het zuidoosten vind je nog volop gelegenheid tot onthaasten in verstilde streken met minimale toeristische voorzieningen.

< Metz: detail van de structuur van het Centre Pompidou.

Brasserie L'Excelsior, klassieke favoriet in art-nouveaustijl.

van Jacques Gruber. De kortste route terug naar de Place Stanislas voert vanaf de Cours Léopold langs de neogotische basiliek Saint-Epvre.

> MUSÉE LORRAIN, 64 Grande Rue, musee-lorrain.nancy.fr

Place d'Alliance en Rue Ste-Cathérine

De Place d'Alliance, oostelijk van de Place Stanislas, is het derde door Emmanuel Héré ontworpen (Werelderfgoed)plein. Het was een eerbetoon aan de alliantie tussen Oostenrijk en Lotharingen in 1756, ofwel tussen Lodewijk XV en Maria Theresia van Oostenrijk. Leibomen omzomen het plein, waar een driehoekige fonteinsculptuur staat. Bovenop troont een trompetspeler, daaronder het kruis van Lorraine en de Franse lelie. De drie mannen verbeelden de drie Lotharingse rivieren: Maas, Meurthe en Moezel. De wijk tussen de Place Stanislas en het kanaal blijft nog een beetje achter. Wel staat daar het **Muséum-Aquarium**, een aquarium en natuurhistorisch museum onder één dak. In zo'n 50 aquaria leven dieren uit de tropische regionen, zowel in zoet als zout water. Thematisch zijn de tentoonstellingen van het natuurhistorisch museum, met tienduizenden opgezette dieren of hun skeletten en een grote afdeling schaaldieren en insecten. Computers geven drietalig (Frans, Duits en Engels) tekst en uitleg, de overige informatievoorziening is alleen in het Frans. De Rue Sainte-Cathérine komt uit bij het kanaal, bij de jacht- en binnenvaarthaven. Aan beide kanten van het kanaal is en wordt nog steeds veel gebouwd. Een industrieterrein aan de

overzijde is inmiddels een moderne woonwijk, met aan de waterkant een fraai plantsoen met veel water.

> MUSÉUM-AQUARIUM, 34 Rue Ste-Cathérine, museumaquariumdenancy.eu

Gevels en etalages kijken

Het belangrijkste winkelgebied van Nancy ligt tussen de Place Stanislas en het station en wordt gevormd door de Rue Saint-Georges, Rue Stanislas, Rue Gambetta, Rue Poincaré, Rue Saint-Jean en de dwarsstraten. Ook hier staan veel imposante art-nouveaupanden, vooral kantoren. De fraaiste voorbeelden zijn – als je boven de etalage kijkt – Rue Saint-Georges 7–9, het pand van de Chambre de Commerce et d'Industrie op 43, Rue Henri-Poincaré. Daar schuin tegenover op nummer 50 ligt de grote favoriet: Brasserie L'Excelsior, dat bovendien een prachtig interieur heeft met ramen van Jacques Gruber en wand- en plafondversieringen van Louis Majorelle en Jean Prouvé. De kroonluchters zijn gesigeneerd door Daum. L'Excelsior is al sinds 1911 bij veel Nancéiens een favoriete plek voor zowel een feestelijk getint oesterdiner als een kop koffie. De dwarsstraat Rue des Carmes loopt door naar de gietijzeren markthal. Zoals meestal rond overdekte markten zijn hier te kust en te keur gezellige terrasjes en restaurants te vinden. Het gebied rond de markt is grotendeels autovrij. Aan de westkant is een groot overdekt winkelcentrum uit de jaren 60, het Centre Saint-Sébastien.

Art nouveau over het spoor

Aan de overkant van het spoor begint de wijk met de opvallendste art-nouveauegebouwen. In dit deel van Nancy zijn het vooral woonhuizen. Bezienswaardig zijn aan de Avenue Foch huisnummers 41, 45, 69 en 71. De Villa Majorelle (1, Rue Louis-Majorelle) is een van de beroemdste villa's in art-nouveaustijl.

Het **Musée de l'École de Nancy** is voor liefhebbers van de stijlperiode rond 1900 zeer de moeite waard. Je maakt daar kennis met toonaangevende kunstenaars uit de École de Nancy als Louis Majorelle en Émile André. Ook glaskunstenaars Jacques Gruber, Émile Gallé en Henri Bergé, meubelmaker Eugène Vallin en schilder-beeldhouwer-decorateur Victor Prouvé zijn goed vertegenwoordigd. Het pand was bezit van het echtpaar Corbin, eigenaren van de winkelketen waaruit later Printemps ontstond. Ten dele is het voor de Eerste Wereldoorlog gebouwd, een ander deel is gedateerd rond 1924. Vrij toegankelijk zijn de tuin, waarin een bijzondere grafkapel staat en het aquarium: een ronde folly (bouwkundig grapje) waar de vijvervissen onder zwemmen; aanvankelijk bestonden de ramen uit aquaria. De tuinaanplant met oude rozen en berenklaauw is niet toevallig gekozen: het zijn terugkerende motieven in de École de Nancy.

Gérardmer in oktober.

de la Schlucht gaat een steil pad naar de top van de Hohneck (1363 m). Het panorama is verbluffend, bij helder weer is zelfs het Zwarte Woud te zien. De Gazon du Faing is een mooi uitgangspunt voor wandelingen. Start bij de brug van Rudling voor een route van 12 km langs de Auberge du Gazon du Faing. Volg voor een langere wandeling de Route des Crêtes vanaf de Col du Louschbach (978 m), langs het Lac Blanc en Lac Noir en de fermes-auberges Lac du Forlet en Seestaettle.

Saint-Dié-des-Vosges

Het **Musée Pierre-Noël** in het voormalige bisschoppelijk paleis is een echt leuk streekmuseum: een grote vergaarbak met van alles wat, van Gallo-Romeinse vondsten tot folklore, met veel nostalgie, opgezette vogels en zoogdieren uit de Vogezes en oude ambachten. Streekactiviteiten waren vooral gericht op bosbouw en linnenverwerking, wat je terugziet aan de sledes waarop het hout werd vervoerd en de weefgetouwen. Moderne kunst in het museum is zowel figuratief als non-figuratief; uit de Vogezes kwam Pierre Didier, de 20ste-eeuwse kunstenaar die het surrealisme van Dalí en Magritte combineerde met schildertechnieken uit de renaissance. Ook zie je hier de ontwerpen voor het moderne glas in lood in de kathedraal.

De **Cathédrale Saint-Dié-des-Vosges** – die je als buur van het museum al lang hebt herkend – werd in 1777 van collegiale kerk uitgeroepen tot kathedraal. De gewelven zijn 13de-eeuws, de vierkante torens 18de-eeuws. Zeer opvallend zijn de 20ste-eeuwse glas-in-loodramen. Overigens zijn er ook nog originele 13de-eeuwse ramen. Door de Rue Thiers, de hoofdwinkel-

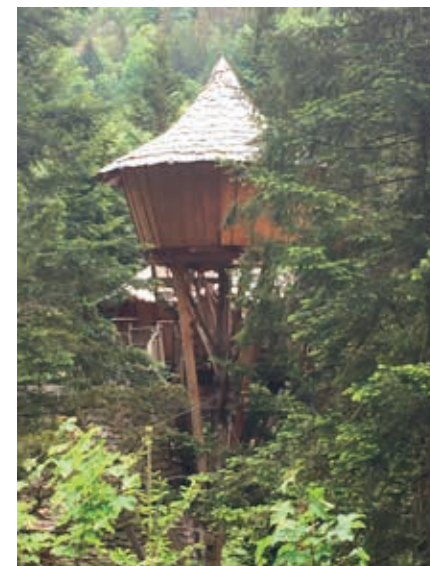
straat van Saint-Dié, bereik je de rivier de Meurthe. Nog voor het water rechts staat een modern bouwwerk, de **Tour de la Liberté**, opgericht bij de 200ste verjaardag van de Revolutie en geopend in 1992. Het wekt gelijk associaties op met historische luchtvaarttoestellen en satellieten en is 36 m hoog. Bijzonder is er een collectie sieraden, vervaardigd door edelsmid Heger de Löwenfeld naar gouaches van de schilder Georges Braque. Tegenover de toren is in **L'Envol de la Liberté** een ensemble van mozaïeken en glasvensters gemaakt als echo van het vrijheidsthema, onder de titel *Dood en Verrijzenis*. Het project stond onder auspiciën van abstract kunstenaar Jean Bazaine (1904–2001); hij is ook in de kathedraal van Saint-Dié en toonaangevende Europese musea ruimschoots vertegenwoordigd.

Tussen Saint-Dié en Sarrebourg ligt een merengebied in de vorm van een ahornblad, het **Lac de Pierre-Percée**. Er zijn volop watersportmogelijkheden: kanoën, kajakken, vissen, met op de oevers uitstekende mountainbikemogelijkheden en avonturenparken.

> LAC DE PIERRE-PERCÉE, paysdeslacs.com

Tuinen op hoogte

Ondanks de hoogtemeters groeit ook in de Vogezes meer dan bomen. Zo'n 5 km ten zuiden van Granges-les-Vosges (D31 van Épinal richting Le Tholy) bevinden zich de tuinen van **Berchigranges**, op 700 m hoogte; beekjes geven er structuur en sfeer. In de tweede helft van mei komen hier de fameuze blauwe Himalaya-papavers in bloei, evenals de wilde geraniums. Wie eerder komt, ziet vooral narcissen; eind juni en juli zijn er overwegend rozen. De **Jardin d'altitude du Haut-Chitelet** bevindt zich midden in het Vogezengebergte op maar liefst 1228 m hoogte, vlak bij de Col de la Schlucht en vrijwel aan de Route des Crêtes. Op 1,5 ha zijn 2500 soorten gegroepeerd naar hun geografische en ecologische herkomst. Speciale aandacht is er voor de flora van de Vogezes, maar ook Azië en Noord-Amerika zijn vertegenwoordigd. Verbluffend is de rijkdom aan kleuren die zich onder vaak moeilijke omstandigheden ontpopt.

Boomhut La Bresse.

Bas-Rhin

De grootste roem en glorie van het noordelijke Elzasdepartement Bas-Rhin straalt af van Straatsburg, ook nog eens de grootste stad van heel Noordoost-Frankrijk. Mystiek vormt de rode draad op en rond de Mont Sainte-Odile, waar Keltische resten zijn te vinden maar ook het leven van de blind geboren Odilia wordt vereerd. Naast een grote historische beladenheid in Bas-Rhin vinden reizigers hier een prachtig en vrij rustig stukje Route des Vins d'Alsace, met minstens zulke mooie wijndorpen, even rijke wijngaarden en zeker zo gastvrije wijnboeren als in het zuidelijke Elzasdepartement. Achter de wijngaarden doemt een groene, bosrijke heuvelrug op, heel uitgestrekt in het noordelijke Vozezenpark.

< La Petite France: favoriete fotografeerplek in Straatsburg.

Souvenirs aan de voet van de kathedraal.

1427 gebouwd. De naam dankt het aan Philippe-François Kammerzell, die het in 1846 kocht. In 1467 werd de huidige stenen begane grond gebouwd en in 1589 kregen de houten etages hun huidige gevel. De welstand van de toenmalige eigenaar valt af te lezen aan de rijke versieringen in renaissancestijl en aan de vele vensters: men betaalde destijds belasting per raam. Onder, boven en tussen de 75 ramen (25 per verdieping) is het hout versierd met abstracte motieven en figuren. Aan de straatkant zijn dat onder meer David, Alexander de Grote en Karel de Grote, en een serie van vijftien muzikanten. Op de gevel aan de pleinkant, de kant van de kathedraal, zijn de tekens van de dierenriem afgebeeld. Op de hoek van het huis staan de Barmhartigheid, de Hoop en het Geloof.

In het Maison Kammerzell is een restaurant gevestigd; de choucroute aux trois poissons is aan te bevelen. Intussen kijk je op de verschillende verdiepingen je ogen uit naar de wandschilderingen met landelijke taferelen van Léo Schnug (1878–1933).

Musée de l'Oeuvre Notre-Dame

In het Musée de l'Oeuvre Notre-Dame hield in de middeleeuwen het gilde der steenhouwers kantoor. Nu is er het museum van de stichting van het Oeuvre Notre-Dame gevestigd, gewijd aan (middeleeuwse) beeldhouwkunst en de beelden van de kathedraal in het bijzonder. Een deel van de originele kathedraalbeelden en die van andere middeleeuwse gebouwen, die tijdens restauraties vervangen zijn door kopieën, is hier van dichtbij te zien. Het is bovendien een compleet museum over kunst van de middeleeuwen tot de 17de eeuw, met 15de-eeuwse kunst uit het Rijnland en de beroemde Straatsburger glasschilderkunst. In verschillende zalen staan typisch Duitse en Elzasser tegelkachels.

Palais Rohan

Het paleis van Rohan was een van de gebouwen waarmee de Fransen hun aanwezigheid in de Elzas benadrukten. Het is gebouwd naar plannen van Robert de Cotte, een van de architecten van Versailles. Voor deze residentie van de prins-bisschoppen werd heel bewust gekozen voor gele Franse zandsteen

HORLOGE ASTRONOMIQUE

De beroemde astronomische klok achter de Engelenpilaar is nog een restant van de tijd dat de kerk protestants was. Hij is rond 1547 door Zwitserse klokkenmakers gebouwd, raakte tijdens de Revolutie verwaarloosd en werd in 1842 aangepast en gerestaureerd. Het oorspronkelijke doel van dit uurwerk was te bepalen op welke dag Pasen viel: dit feest wordt gevierd op de eerste zondag na de eerste volle maan in de lente. Het uurwerk heeft twee nissen met beeldjes boven de zon en de sterrenhemel. Daaronder is de dierenriem met aan de voet twee engeltjes aan weerszijden van het uurwerk. Tegen 12 uur gaan de raderen draaien, het hoofdspektakel vindt rond 12.30 uur plaats. Bovenin trekken de apostelen langs Christus; Jezus zegent hen, terwijl de haan op de linkertoren met zijn vleugels slaat en driemaal kraait ter herinnering aan de verloochening van Christus door Petrus. Lager trekken op de kwartieren de vier levensstadia voorbij: een kind, een puber, een volwassene en een grijsaard. De klok geeft de officiële tijd weer met zilveren wijzers, de zonnetijd met gouden wijzers. Het uurwerk eronder toont de dag van de week (voor elke dag een andere godheid uit de Griekse mythologie), de maand, het jaar, het teken van de dierenriem, het actuele kwartier van de maan en de positie van de destijds bekende planeten.

– in plaats van de plaatselijke rode zandsteen – en voor een gebouw in Franse stijl: classicistisch, met een voorplein omarmd door twee voorgebouwen. Het is tussen 1732 en 1742 gebouwd en huisvest drie musea en een ruimte voor tijdelijke tentoonstellingen.

Eguisheim is met Turckheim en Munster een van de fotogeniekste plaatsjes van de streek.

Op de website van het toeristenbureau staat een reeks wandelvoorstellen, van informatieve korte rondjes tot uitgebreidere routes door de wijngaarden van Riquewihr, Beblenheim, Bennwihr, Hunawihr, Mittelwihr en Zellenberg. Vanuit Riquewihr kun je bovendien te voet naar Kaysersberg; naar keuze door de wijngaarden of de steilere route over de Vogezenuitlopers.

Kaysersberg

De glans van de middeleeuwen, maar toch een stadje dat niet alleen door toeristen geleefd wordt. Het drukst is het in Kaysersberg tijdens de advent, als het oude centrum wordt ingenomen door kerstkramen met handnijverheidsproducten en lekkernijen. Ook in Kaysersberg klepperen de ooievaars vanaf de vroege lente; het hele jaar vind je de culinaire geneugten die je langs de wijnroute mag verwachten. Diverse wijnboeren hebben zich toegelegd op biodynamiek en zen-wijnbeleving.

Charme dankt het niet in de laatste plaats aan de Weiss, die door de plaats stroomt. De **pont fortifié**, een 15de-eeuwse versterkte brug, heeft kantelen en schietgaten. Daar vlakbij aan de Rue du Général de Gaulle ligt een patriëershuis dat aan de 16de-eeuwse eigenaar van een zilvermijn toebehoorde. Hier is het **Musée Historique**, met een verzameling kostbare kleinoden die een beeld van de geschiedenis schetsen. Romeinen noemden de strategische doorgang hier, tussen Gallië en het Rijnland, Caesaris Mons; heel wat keizers later heet het dus nog steeds Kayersberg. In 1353 trad de welvarende stad toe tot de Decapolis, het tienstedenverbond. De wijnbouw kreeg in de 16de eeuw een extra impuls met wijnstokken uit het Hongaarse Tokaj, waarheen onder keizer Maximiliaan nogal wat veldtochten werden onder-

Het fotogenieke Kaysersberg ligt in het dal van en is gebouwd op de oevers van de rivier de Weiss.

nomen. Pas een tiental jaren wordt de naam *tokay* (pinot gris) niet meer gebruikt, het is nu pinot gris. Een bezoekje waard is de kerk van **Sainte-Croix**, met nog een romaans (west)portaal, waar op het timpaan de kroning van Maria is uitgebeeld. Latere uitbreidingen geven de kerk grotendeels een gotisch aanzien. Erachter staat de **Chapelle Saint-Michel** uit 1463, die twee verdiepingen telt. De bovenkapel heeft fresco's, de onderverdieping is een knekelhuis. Het **Hôtel de Ville** is een mooi voorbeeld van renaissancebouw in het Rijnland. In de 17de en 18de eeuw waren er veel glasblazerijen in deze omgeving. Een aantal glasmaesters heeft het ambacht nieuw leven ingeblazen in de **Verrerie de Kaysersberg** en maakt eigentijdse sier- en gebruiksvoorwerpen. Even voorbij de kerk gaat een pad naar de ruïne van het kasteel. Ook kun je over de heuvelrug doorsteken naar Riquewihr; in combinatie met de weg door de wijngaarden maak je er een rondwandeling van (halve dagtocht).

In het geboortehuis van **Albert Schweitzer** (1875–1965) is een tentoonstelling opgebouwd met rekwisieten uit Gabon, waar Schweitzer in 1913 een hospitaal oprichtte. Tevens zijn er persoonlijke voorwerpen van deze veelzijdige man: hij was Nobelprijswinnaar (voor de Vrede), arts, theoloog/predikant, musicoloog en organist. Van geboorte was hij overigens Duitser, maar werd na de Eerste Wereldoorlog door de grenswijzigingen Fransman en kreeg in 1952 dus als Fransman de Nobelprijs voor de Vrede.

Doubs

Toen het departement Doubs in 1790 gevormd werd, waarbij de oude provincie Franche-Comté in drieën werd geknipt, klaagde het bestuur in Besançon zich erover dat het op Besançon na niets dan heide en rotsen had gekregen. Die bestuurders hadden wel een beetje gelijk. De andere echte stad van het departement, Montbéliard, was toen nog niet Frans en hoorde er dus nog niet bij.

Voor de toerist is de voornaamste aantrekkingskracht van het departement nog steeds de natuur. Maar liefst 40% bos en een aantal prachtige rivieren: Doubs, Loue, Cusancin, Dessoubre, Lison en Ognon. Het water heeft diepe sporen in het reliëf achtergelaten in de vorm van de steile erosiedalen (combes) en grotten, waarvan de Grotte d'Osselle de voornaamste is. Het hoogste punt wordt gevormd door de Mont d'Or (1463 m), vlak bij de grens met Zwitserland. Verder naar het noordwesten wordt het departement steeds vlakker.

Tussen al het groen en water liggen in de riviervalleien dorpjes, kastelen en kloosters en de Koninklijke Zoutziederij in Arc-et-Senans staat zelfs op de Werelderfgoedlijst van UNESCO.

< Montbenoît aan de Doubs.

De Loue bij Vuillafans, geboorteplaats van de moordenaar van Willem van Oranje.

VALLEIEN VAN DE LOUE EN DE LISON

De Loue ontspringt bij Ouhans en mondt een paar kilometer ten zuiden van Dole (Jura) uit in de Doubs. De Loue is een *résurgence* van de Doubs. De vallei trekt veel toeristen en dat betekent voldoende voorzieningen. En er zijn volop mooie stops te maken, met streekwinkels om een heerlijke picknickmand te vullen.

Bij **Mouthier-Haute-Pierre** – dat schilderachtig ligt, hoog boven het diepe dal van de Loue – voeren twee wegen naar uitzichtpunten hoog boven de vallei, de Roche de HautePierre aan de noordkant en het Belvédère du Moine in Rénédale aan de zuidkant. De Roche de HautePierre is het gemakkelijkst te bereiken vanaf Ouhans, de plaats waar oorspronkelijk de familie De Granvelle vandaan komt.

De stenen huizen van **Lods** zijn opgebouwd tegen de hellingen van de vallei van de Loue. De plaats heeft een rijke geschiedenis als wijnstadje. Rond de 18de-eeuwse kerk staan de wijnhuizen uit de 16de en 17de eeuw. Na de druifluiscrisis in het midden van de 19de eeuw verdween de wijnbouw hier en werden er smederijen aan de Loue gebouwd.

Vuillafans is de geboorteplaats van een persoon die in geen enkel boek over de Nederlandse vaderlandse geschiedenis ontbreekt: Balthasar Ge-

rards, die in 1584 Willem de Zwijger in Delft doodschoot. Hem werd hiervoor door Filips II een bedrag van 25.000 gouden kronen, nu 3 miljoen euro, in het vooruitzicht gesteld. Uiteindelijk kon de Spaanse koning dit helemaal niet betalen en kreeg Gerards' familie drie heerlijkheden in de Franche-Comté, die later met succes werden opgeëist door de katholiek gebleven oudste zoon van Willem van Oranje, Filips Willem. Het geboortehuis van deze moordenaar wordt al bij de brug over de Loue aangegeven: Maison Gérard. Ter plekke blijkt dat de straat waar deze lokale 'held' geboren is, zelfs zijn naam heeft gekregen: de Rue Gérard.

Bij Vuillafans wordt de vallei tamelijk breed en vlak en gemakkelijk om te fietsen. Een van de populairste bezigheden hier is het kanoën op de Loue.

Ornans.

Ornans

De schilder Gustave Courbet (1819–1877) kwam in Ornans ter wereld. Hij is vooral bekend geworden om zijn landschappen en zijn jachtscènes, maar was ook beeldhouwer. In zijn geboortehuis, een fraai 18de-eeuws herenhuis aan de Loue en twee belendende panden, is het **Musée Gustave Courbet** gevestigd. Het complex is een mix van modern en oud, waarbij het woonhuis van de familie Courbet het karakter van een woonhuis heeft behouden. In het museum zijn meer dan 75 werken tentoongesteld van de schilder en zijn plaats- en tijdgenoten die sterk door hem beïnvloed zijn. Daarnaast zijn er afdelingen met werk van plaatselijke schilders, geboren vóór 1920. De collectie is heel breed en omvat werken uit de hele carrière van de schilder en vertelt ook van zijn leven, van Ornans tot Parijs, de kringen waarin hij verkeerde, zijn betrokkenheid bij de politiek in de tweede helft van de 19de eeuw en zijn uiteindelijke dood in Zwitserland. Het woonhuis is het minste verbouwd, maar wel fraai gerestaureerd. Hier hangt het jeugdwerk van de schilder. In Ornans is op enkele plekken aangegeven welk schilderij Courbet er geschilderd heeft. Courbet is op het kerkhof van Ornans begraven.

BELANGRIJKE ADRESSEN EN TELEFOONNUMMERS

- ANWB-alarmcentrale, vanuit Frankrijk: 00 31 88 2692 888 (anwb.nl/alarmcentrale)
- Touring, vanuit Frankrijk 00 32 70 344 777 (touring.be)
- VAB, vanuit Frankrijk 00 32 70 344 666 (vab.be)
- Nederlandse ambassade in Frankrijk, 7-9 Rue Eblé, 75007 Paris, par@minbuza.nl, tel. 01 40 62 33 00.
- Belgische ambassade in Frankrijk, 9 Rue de Tilsitt, 75840 Paris, tel. 01 44 09 39 39 en 00 33 6 84 53 19 44, paris@diplobel.fed.be.
- Informatie over Franse telefoonnummers: 12 (gratis).
- Europees alarmnummer: 112 (gratis).
- Brandweer: 18 (gratis).
- Politie (voor noodgevallen): 17 (gratis).
- SAMU (eerste hulp): 15 (gratis).

Douane

Voor Nederlanders is een geldig paspoort of een geldig identiteitsbewijs verplicht. Voor Belgen is een geldig identiteitsbewijs of een maximaal vijf jaar verlopen paspoort verplicht. Voor Frankrijk gelden geen in- of uitvoerbeperkingen.

Toeristische informatie

Aan het eind van de hoofdstukken staan de gegevens van de departementale toeristenbureaus.

- Atout France – Frans Bureau voor Toerisme (nl.france.fr)
- Site met alle toeristenbureaus: tourisme.fr
- Lotharingen: tourisme-lorraine.fr
- Elzas (Bas-Rhin en Haut-Rhin): Comité Régional du Tourisme d'Alsace, 20A Rue Berthe Molly, Colmar (tourisme-alsace.com)
- Bourgogne-Franche-Comté (Territoire de Belfort, Haute-Saône, Doubs en Jura): bourgognefranchecomte.com

REIZEN NAAR ELZAS, VOGEZEN, JURA

Auto

- De site bison-fute.gouv.fr geeft informatie over de toestand op de wegen in Frankrijk.
- In Lotharingen en de Elzas zijn de belangrijke N-wegen grotendeels vierbaans en kruisingvrij.
- De maximumsnelheid op autosnelwegen is 130 km/u, tenzij anders aangegeven. Op de belangrijkste route in deze gids, de A31, is deze 110 km/u of nog lager. Op overige wegen buiten de bebouwde kom is